

birinci ve ikinci cüzlerini kapsayan ilk cildinin zamanımıza ulaştığı belirtilmiştir (Ünver, s. 63-65); Kâtib Çelebi de son cildini görmediği için eserden "çok ciltli, büyük tefsir" diye bahseder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1598-1599). Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan I. cilt (Cârullah Efendi, nr. 94) Kur'an-ı Kerim'in başından Âl-i İmrân sûresinin 91. âyetinin sonuna kadarki kısmın, yani yaklaşık ilk dört cüzün tefsirini, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut X. cilt de (AY, nr. 1794) Sebe' sûresinin başından Fussilet sûresinin sonuna kadarki kısmın tefsirini ihtiva etmektedir. 9. *Şerhu Levâmî'ü'l-esrâr fi şerhi Meâtâli'ü'l-envâr*. Sirâceddin el-Urmevî'nin mantık konusundaki ünlü eseri *Meâtâli'ü'l-envâr*'ın Kutbuddin et-Tahtânî tarafından yapılmış şerhi olan *Levâmî'ü'l-esrâr* üzerine hâşîye mahiyetinde bir çalışmadır; Kâtib Çelebi, 784'te (1382) yazıldığını bildirir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 716). Mukaddimesindeki ifadesinden eseri, bizzat müellifinden okuyup aldığı notları kendi şerhine ekleyerek yazdığı anlaşılan Hacı Paşa bu sebeple Kutbuddin et-Tahtânî'nin öğrencisi olmalıdır. Kitabın İstanbul'da tesbit edilen dört nüshasından ikisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mahmud Paşa, nr. 315; Erzincan, nr. 86), diğerleri ise Beyazıt Devlet (nr. 3075/2) ve Râgıp Paşa (nr. 891) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 10.

Şerhu Tavâli'ü'l-envâr fi 'ilmi'l-keîlâm. Kâdî Beyzâvî'nin kelâm ilmine dair *Tavâli'ü'l-envâr* adlı eserinin şerhi olup ismi yerine son cümlesinde geçen "Mesâlikü'l-keîlâm fi mesâli'l-keîlâm" ibaresiyle de anılır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1116). 781 yılı Saferinin (Mayıs 1379) başlarında bitirilmiş ve Aydınoglu İsmâ Bey'e ithaf edilmiştir. Muhtemelen müellif tarafından yazılmış, 25 Zilkade 783 - 30 Rebûlâhîr 784 (10 Şubat - 13 Temmuz 1382) tarihleri arasında huzurunda okunmuş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 3053). Ayrıca Millet (Ali Emîrî, Arapça, nr. 1272), Edirne Selimiye (nr. 1013) ve Amasya Beyazıt (nr. 571/2) kütüphanelerinde de birer nüshası bulunmaktadır (yk. bk.).

Bunlardan başka basur hastalığına dair *Risâle-i Bevâsîr* ve insan organlarının seçirmelerinden çıkarılan tıbbî mânalarla ilgili *İhtilâcnâme* adlı Türkçe iki küçük risâlenin Hacı Paşa'ya ait olduğu ileri sürülmekteyse de (Ünver, s. 37) bunu doğrulayacak kesin deliller bulunmamaktadır. *Kitâbü De'bi's-sâlihîn* adlı Arapça bir eser ise Hacı Paşa'nın şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet makamları hakkında söylediği bir sözün izahı olması açısından onunla ilgilidir. Öğrencilerinden biri tarafından bir itiraza cevap niteliğinde hazırlandığı anlaşılan bu eserin nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nurbânû Sultan, nr. 79/2).

BİBLİYOGRAFYA :

Hacı Paşa, *Mecma'ü'l-envâr fi cemî'i'l-esrâr*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 94, vr. 1^b-5^a; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 302; Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 1132, vr. 324^b; İbn Kâdî Şühbe, *et-Târih* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1994, III, 267-268, 297, 510, 585; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 339; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 87; Halîl b. İsmâil b. Şeyh Bedreddin, *Menâkibu Şeyh Bedreddin* (nşr. F. Babinger), Leipzig 1943, s. 20-25; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 48, 50, 52-53; a.mlf., *Miftâhu's-sa'âde*, I, 298-299; II, 191-192, 288; Meccî, *Şekâik Tercümesi*, I, 74-75; Nev'izâde Yahyâ Efendi, *Netâicü'l-fünûn*, Köprülü Ktp., III. Ks., nr. 483, vr. 47; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277, III, 114-115; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 23; Abdülâtiîf b. Muhammed Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-kütüb*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Hançî), s. 100, 104, 202; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vuşûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 90^a; *Keşfü'z-zunûn*, I, 408; II, 716, 1049, 1116, 1259, 1511, 1589-1590, 1598-1599, 1716; Şâbân-ı Şifâî, *Şifâiyye*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 621, vr. 3^a, 15^a-b; D. Slane, *Catalogue des manuscrits arabes*, Paris 1883, s. 536; *Sicill-i Osmânî*, II, 94; Osmanlı Müellifleri, III, 211-213; A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester*, London 1934, s. 515; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 113, 212-213; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 21-25; Ahmed İsmâ, *Mu'cemü'l-e'tibâ*, Beyrut 1942, s. 182-183; Brockelmann, *GAL*, II, 302; *Suppl.*, I, 743, 775; III, 326; *He'diyetü'l-ârifîn*, I, 345; Süheyl Ünver, *Hekim Konyalı Hacı Paşa*, İstanbul 1953; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 307; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 101; Sarton, *Introduction*, III, 1727-1728; Bedî N. Şehsuvaroğlu, "Anadolu'da Türkçeleşme Akımı ve Türkçe İlk Tıp Eserleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (Tebliğler: 2. Türk Dili ve Edebiyatı), İstanbul 1979, s. 512-513; a.mlf., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 29-32; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 172; Şeşen, *Fihrisü mahtûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 187-194; *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Konya'lı Hekim Hacı Paşa Kongresi Tebliğleri* (haz. Ahmet H. Köker - Yusuf Erdoğan), Kayseri 1986; Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi* (nşr. İter Uzel), Ankara 1991, s. 50-51, 179-181; "Hacı Paşa", *TA*, XVIII, 280-281; "Hekim Hacıpaşa", a.e., XIX, 152; T. H., "Hâcî Paşa", *İA*, V/1, s. 28-29; J. Walsh, "Hadjji Pasha", *EI*² (Ing.), III, 45.

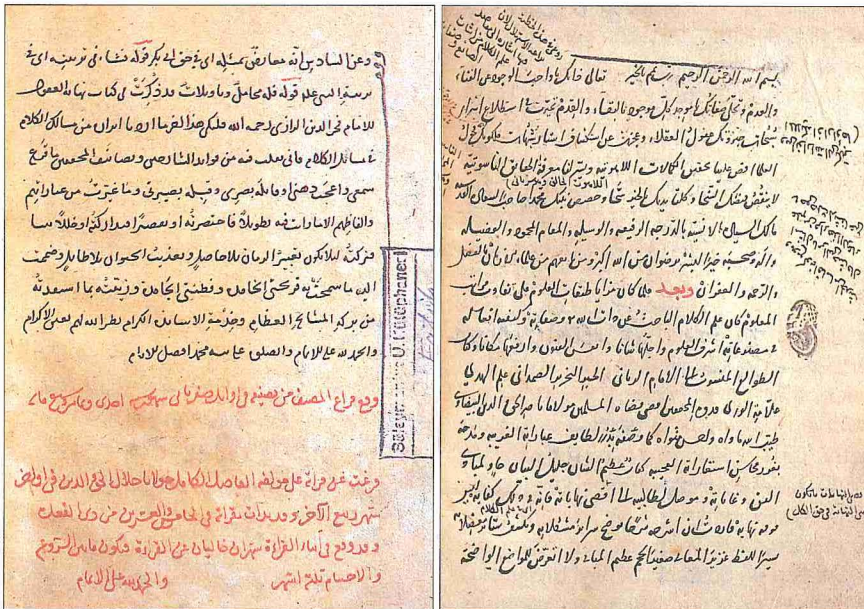
CEMİL AKPINAR

HACI SÂDULLAH AĞA
(1760-1808)

Türk mûsikisi bestekârı, hânende.

İstanbul'da doğdu. Babasının adı Ahmed'dir. Küçük yaşta Galata Sarayı'nda iç oğlanı olarak eğitilmek üzere seçildi. Buradaki ilk tahsilinin ardından Enderun'a alındı; Seferli ve Kilerli Koğuşu'nda eğitim gördü, mûsiki meşketti. On on bir yaşlarında girdiği Enderun'da yirmi yıldan fazla bir süre kaldıktan sonra hâmisî Vâlide

Hacı Paşa'nın *Şerhu Tavâli'ü'l-envâr fi 'ilmi'l-keîlâm* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3053)

Kethüdâsı Yûsuf Ağa'nın tavsiyesiyle 1794'te III. Selim'e musâhib oldu. Bu arada saraydaki câriyelere mûsiki dersi vermeye başladı. III. Selim'in öldürülmesinden sonra padişah olan IV. Mustafa'nın da tahttan indirilerek II. Mahmud'un padişah ilân edilmesinin ardından Hacı Sâdullah Ağa, 14 Eylül 1808'de musâhibliğine son verilerek hâcegânlıkla saraydan emekli edildi. İki gün sonra da bir tabanca kurşunu ile karnından yaralandı. Bazı kaynaklar onun bir kaza sonucunda kendi kendini yaraladığını, bazıları ise yine kaza eseri olarak uşağı tarafından vurulduğunu kaydetmektedir. 18 Eylül 1808'de vefat etti. Kaynaklarda Sâdullah Ağa'nın hacca gittiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Enderun'da Sâdullah adlı birkaç mûsikişinas bulunduğu bunların biyografileri çeşitli yayınlarda birbirine karıştırılmıştır. Bu ismi taşıyan diğer mûsikişinaslar, III. Selim ve II. Mahmud döneminde yaşayan Sermüezzîn Ahmed Sâdullah Efendi ile II. Mahmud dönemi bestekârlarından Serheng Sâdullah Ağa'dır. Ayrıca mûsikiyle ilgilenen bir şair olan Sâdullah Ankaravî de özellikle eserleri yönünden Hacı Sâdullah Ağa ile karıştırılmıştır.

III. Selim ekolünün en önemli bestekârları arasında yer alan Hacı Sâdullah Ağa klasik Türk mûsikisinin karakteristik bir temsilcisidir. Mûsiki eğitimini Enderun'daki meşkhânedede gördü. III. Selim'e musâhib olduktan sonra onun huzurunda yapılan toplantılara katıldığı gibi padişaha mûsiki dersleri de verdi. Balıkhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey'in, Hacı Sâdullah Ağa ile ilgili olarak naklettiği aşağıdaki olay bestekârın hayatını konu alan birçok yayında yer almıştır. Sâdullah Ağa haremde câriyelere ders vermeye başladıktan sonra Mihriban adlı bir câriyeye ilgi duyar. Bunu öğrenen III. Selim Sâdullah Ağa'nın idam edilmesini emreder. Ancak padişahın Sâdullah Ağa'ya olan sevgisi bilindiğinden idam hükmü infaz edilmez ve bestekâr bir müddet zindanda tutulur. Sâdullah Ağa zindanda iken meşhur bayatî-araban takımını besteleyerek talebelerine de meşkeder. Bu eserler sarayda bir fasıl icrası esnasında okununca padişahın dikkatini çeker ve bestekârını sorar. Hacı Sâdullah Ağa tarafından bestelendiği cevabını alınca böyle bir bestekârın ölümüne sebep olduğundan dolayı çok üzülür. Ancak idam emrinin geciktirildiği ve Sâdullah Ağa'nın hayatıta olduğunun bildirilmesi üzerine

padişah bestekârın serbest bırakılmasını emreder ve onu Mihriban ile evlendirir. Başka kaynaklarla doğrulanmayan bu olay, Ziya Şakir Soku'nun *Sadullah Ağa* romanına konu olduğu gibi, bu eser esas alınarak 1950'de Sâdullah Ağa'yı Münir Nurettin Selçuk'un, Mihriban'ı Perihan Altındağ Sözeri'nin canlandığı "Üçüncü Selim'in Gözdesi" adlı bir film çevrilmiştir.

Hacı Sâdullah Ağa'nın hayatıyla ilgili olarak tarihe "hibe olayı" veya "hüccet-i garîbe" adıyla geçen ilgi çekici bir anlaşmadan da söz edilmektedir. *Târîh-i Cevdet*'te 30 Ekim 1796, *Târîh-i Âsım*'da 14 Haziran 1806'da düzenlendiği kaydedilen bir belgeye göre Sâdullah Ağa, kadı ve şahitler huzurunda hayatının yedi yılını Vâlide Kethüdâsı Yûsuf Ağa'ya hibe etmiştir. Yûsuf Ağa'nın Beşiktaş Paşa mahallesindeki yalısında Galata Kadısı Mehmed Emin Efendi tarafından düzenlenen bu belge Yûsuf Ağa'nın ölümünden sonra terekisi arasında bulunmuştur. Belgeye göre Sâdullah Ağa, hayatından verdiği yedi yıla karşılık yedi kese akçe almıştır. Zamanın vak'anüvisleri, Hacı Sâdullah Ağa gibi bir musâhibin böyle garip bir hareketi sadece para için yapmasını yadırgamaktadırlar. Ancak o yıllara ait kadı defterlerinde yapılan incelemede böyle bir kayda rastlanmamıştır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enderun teşkilâtı içerisinde ağaların sakal bırakması yasak olduğu halde Sâdullah Ağa'yı sakallı musâhibler arasında gösterir. Bu durum, onun padişah musâhibi ve mûsiki hocası olarak Enderun'dan ayrıldıktan sonra artık Enderunlu bir "ağa" değil ulemâ sınıfına mensup bir kişi olarak "efendi" diye anılması halinde mümkündür. Belki de bundan dolayı, aynı devrede sarayda bulunan Sermüezzîn Ahmed Sâdullah Efendi ile Hacı Sâdullah Ağa birbirine karıştırılmıştır.

Hacı Sâdullah Ağa, Lâle Devri'nin özelliklerini III. Selim dönemine taşımış bir büyük formlar bestekâridir. Daha çok Enderûnî Şâkir'in güftelerinden bestelediği eserlerinde nağmeleri sade ve içli olup genellikle iki makamdan meydana gelen birleşik makamları tercih etmiş, eser içerisinde geçkiye fazla ihtiyaç duymamıştır. Aşîran-zemzeme ve kürdî-tâhir adıyla iki makam tertip etmiş, bir asırdır unutulmaya yüz tutmuş olan bayatî-araban makamını da canlandırmıştır. Dört adet kâr besteleyerek bu forma verdiği önemi ortaya koymuştur. Bunlardan uşşak ve arazbar-bûselik makamlarındaki kârlar günümüze kadar gelmiş, ancak küçük Meh-

med Ağa, Vardakosta Ahmed Ağa ve Şeydâ Hâfız Abdürrahim Dede ile beraber bestelediği tâhir ve hümâyûn kârlarının notaları unutulmuştur. Zamanımıza ulaşan toplam otuz üç eserin büyük kısmı beste ve semâi formundadır. Arazbar-bûselik ve bayatî-araban takımları, Tanbûrî İsâk'la birlikte bestelediği şedd-i araban takım, "Beni ey gonca-fem bûl-bûl-sıfat nâlân eden sensin" mısraı ile başlayan süzidil aksak semâisi, "Bir elif çekti yine sîneme cânan bu gece" mısraı ile başlayan muhayyer yürük semâisiyle, "N'ideyim sahn-ı çemen seyrini cânânım yok" mısraı ile başlayan hicaz hümâyûn yürük semâisi klasik fasıllarda ilk akla gelen eserler arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, Cevdet-Saray, nr. 4529; TSMA, Evrak nr. 2231, 2415; *Mecmua*, İÜ Ktp., TY, nr. 3466, vr. 112^b, 276^a; nr. 3877, vr. 80^a; nr. 5641, vr. 97^a; nr. 5643, vr. 72^a, 94^a, 218^a; *Mecmua*, Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2193, s. 66, 79, 150, 177, 178, 179, 263, 266, 288, 289, 292, 293, 298, 299; Sadullah Ankaravî, *Mecmua*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 732, s. 21, 133, 164, 324, 470, 510, 816, 829, 991, 1108, 1124, 1162, 1191, 1204; *Defter*, TRT Müzik Dairesi Nota Arşivi, İsmail Hakkı Bey Koleksiyonu, nr. 12, s. 3, 21; nr. 43, s. 34; nr. 50, s. 226; nr. 185, s. 208; *Defter*, TRT Müzik Dairesi Nota Arşivi, Refik Fersan Koleksiyonu, nr. 30; TRT Müzik Dairesi Nota Arşivi, nr. 17, 90, 921, 1115, 1362, 1836, 1981; Mütercim Âsım Efendi, *Târîh* (1787-1808), İstanbul, ts., II, 54-56; Cevdet, *Târîh*, VIII, 196, 359-360; Ahmed Avnî [Konuk], *Hânende*, İstanbul 1317, s. 702; *Sicill-i Osmânî*, III, 22; Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* (haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 272-273; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 223-224, 255-256; II, 16-18, 190-191; III, 149-155, 163-164, 187-188, 193-195; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 254-255; Etem Ruhi Üngör, *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, İstanbul 1981, I, 315; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları), I, 6-9; Sema Ankan, *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 138, 141, 146; Fatma Âdile Aksu, *Abdûlbâkî Nâsir Dede ve Tedkik u Tahkik* (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 188-189; Mehmet Ali Beyhan, *Câbi Ömer Efendi, Câbi Tarihi: Târîh-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni* (doktora tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 263; Sadûn Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İstanbul 1993, s. 82; Nuri Şeydâ, "Sadullah Ağa", *İkdâm Gazetesi*, İstanbul 6 Temmuz 1898; Ziya Erkins, "Tarihîte Garip Olaylar", *Tarih Dünyası*, III/28-29, İstanbul 1952, s. 1177, 1204; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizâm-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi", *TTK Belleten*, XX/79 (1956), s. 493-495; Öztuna, *BTMA*, II, 248-249; Güldeniz Ekmen, "Sadullah Ağa (Hacı)", *DBİst.A*, VI, 396.

